博物館圖書部
XXVI
8270

XXVI 8270

XXVI 82 15

Het Kiesdistrict Franeker voor de Tweede Kamer.

GEGEVENS en CIJFERS betreffende den toestand en de welvaart van zijn bewoners.

Uitgegeven door de Federatie der S. D. A. P.

Stoomdruk J. Kuiken Jz. — St.-Annaparochie.

HAKUBUTU-KAN DJAKARTA

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.
Tanggal : 20 April 2012
No. Induk : 34780/PN-MUSEUM/'12
BIB - ID :
Beli / Hadiah : Ex. Museum

Het Kiesdistrict Franeker.

I.

Wie als vreemdeling een reisje door Friesland maakt, de provincie met haar vruchtbare akkers, haar heerlijk groene weiden, haar mooie vèrgezichten, schilderachtige kerktorentjes, wijd uitgestrekte meren, krijgt bij oppervlakkige beschouwing den indruk van een vredige landstreek, met werkzame en welvarende bevolking. Werkzaam is de bevolking er zeker, hoe het met de welvaart staat zullen we uit het volgende zien, waarin we aantoonen wat het leven der land- en fabrieksarbeiders en kleine pachters is.

We bepalen ons bij dit overzicht tot het district Franeker en beginnen met de landarbeiders uit de bouwstreek.

Zij worden onderscheiden in vaste, los-vaste en losse arbeiders, welke drie soorten vrijwel in het geheele district voorkomen.

Het loon der vaste landarbeiders loopt in de bouwstreek niet ver uiteen. Te St. Anna kan het, met bijvoeging van enkele voordeeltjes, als vrije woning, een stukje land in gebruik, gratis of voor den prijs dien de boer er voor betaalt, recht op een hoeveelheid aardappelen, of wat bermgras of één of twee geiten of schapen in de weide, tegenwoordig gesteld worden op f 7 à f 8 per week.

Te St. Jacob is het f 7 met $^1/_{10}$ morgen land.

Te Oude-Bildtzijl 's zomers f 7 en 's winters f 6.

Te Berlikum waar meest los-vaste of losse arbeiders zijn, is het loon voor de eerste 13 ct. per uur met wat aardappelen, voor de losse 15 ct. per uur, of f 7,80 per week.

Te Beetgum hebben de landarbeiders f 7 à f 7,50 per week.

Te Dronrijp 's zomers f 7,50 à f 8. 's winters f 6,50 à f 7.

Te Marssum f 8 en te Peins f 7,50 tot f 8,50 per week.

Veel loopen deze loonen niet uiteen, en hoog kunnen ze zeker niet genoemd worden, vooral in verband met den tijd dien er voor gewerkt moet worden.

's Morgens om 3½ à 4 uur begint de dag en duurt met weinige uren rust, tot 's avonds 6 uren, een werktijd verschillende van 65 tot 75 uren per week.

Daarbij komt nog dat velen 's Zondags arbeid moeten verrichten, al is het niet elken Zondag, en wel tot 8 uren per Zondag toe.

De los-vasten hebben uurloonen van 10 tot 13 cent per uur, de losse soms iets meer. Hun werktijden verschillen van 10 tot 12 uur per dag. De losse landarbeider worstelt den winter door met vlasbraken, het meest ongezonde, ja moorddadige werk, dat men zich denken kan.

De toestand der braakhokken is over het algemeen slecht. Ze zijn te klein, hebben geen ventilatie, zijn vol stof en door deze oorzaken ontzettend ongezond. Soms zijn ze ook onvoldoende van dichtheid. Verscheidene arbeiders hoesten ellendig, zoolang en zoodra ze in 't braakhok komen.

Uit een oogpunt van gezondheid moest geen vlas meer met handenarbeid gebraakt worden, maar . . . . vlasbraken is het werk, dat 's winters nog wat doet verdienen en werkloosheid tegenhoudt, doch ten koste van de gezondheid.

En zoo heeft de arbeider de schoone keus tusschen zich doodwerken of verhongeren!

Het volgende oordeel over de braakhokken en den arbeid daarin verricht, ons uit St. Jacob toegezonden, is wel hard, maar volkomen juist.

Men schreef ons daarover:

„De werkplaatsen zijn ware pesthokken. Denk u een ruimte, waarin juist de machines kunnen staan en een 40 à 50 schoven vlas kunnen geborgen worden. In dat hok is een deur waar men even rechtop door kan; de vensters zijn niet in staat het noodige licht te verspreiden. Ventilatie bestaat er niet of zeer onvoldoende, zoodat de

lucht door stof zoo verontreinigd is, dat je zou stikken. Dat het voor den werkman vreeselijk ongezond is, behoeft geen betoog. Reeds na een paar weken is het hem wel aan te zien, dat hij in 't braakhok verkeert. Z'n oogen staan flets en zijn kleur wordt vaalbleek.

Lang is 't geweest, dat ook vrouwen meewerkten, doch dit is thans uitzondering.

Met kinderen is 't iets anders. Sommigen bezoeken 's winters de school nog eens, doch de meesten moeten ook het hok in, en hunne longen vol stof zuigen.

Ziehier in 't kort de voorwaarden, waaronder een werkman 's winters aan de kost moet komen."

Te Berlikum, waar ook vlas gebraakt wordt, doet zich, evenals in andere plaatsen, het verschijnsel voor, dat de arbeiders, behalve hun arbeid dien ze voor den boer verrichten, ook nog een stukje land voor zich zelf bewerken, om het tekort aan loon daarmede aan te vullen. Natuurlijk gaat dit ten koste van de toch reeds zoo karige nachtrust, ten koste van eigen gezondheid en het gezinsleven. Het lokt bovendien uit om zoo spoedig mogelijk kleine kinderen aan het werk te zetten, en werkt beslist het pogen der vakbeweging om betere loonen te verkrijgen, tegen.

Daar zijn bij de reeds geschetste, nog andere toestanden bij den landbouwarbeid, waarover we nog moeten spreken, en wel over

Vrouwen- en kinderarbeid.

Over het algemeen genomen werken de vrouwen en kinderen even lang, of bijna zoo lang, als de mannen. De gehuwde vrouw die op het land werkt, mag 1 uur verzuimen om de pot thuis te gaan klaar maken, waardoor ze het echter niet gemakkelijker krijgt.

Wat haar loon betreft, dat is lager dan dat der mannen. Uurloonen van 6, 7 of 8 cent en weekloonen van f 4 à f 4,50 zijn vrijwel regel. In den drukken tijd, bij aangenomen werk, kan het wel eens meer zijn. Maar véél is het zeker niet, voor zulk werk en zulk een langen werkdag.

De kinderarbeid wordt betaald met 3, 4 of 5 cent per uur. De weekloonen variëeren van f 1,50 tot f 2,50 per week.

Zoo ziet men dus hoe man, vrouw en kind hun arbeids-

krachten moeten geven om het gezin voor gebrek te bewaren. Hoe veel beter zou het zijn als de man genoeg verdiende om het gezin te onderhouden. Door de harde noodzakelijkheid gedwongen zou de gehuwde vrouw dan haar gezin niet aan 't lot of aan de zorg van vreemden of te kleine kinderen behoeven over te laten, om mee te helpen verdienen. Voor haar plezier zal ze zeker wel niet op het land gaan werken.

Een algemeen verbod om te arbeiden voor gehuwde vrouwen komt ons niet gewenscht voor, maar waar wel op aangedrongen moet worden is: voor vrouw en man gelijk loon, voor gelijken arbeid. Nu scheept men nog vaak de vrouw af met een zeer laag loon, al verricht zij ook evenveel of bijna evenveel werk als de man.

Daaraan moest een einde komen.

En om de kinderen te beschermen tegen te vroege exploitatie behoorde de leerplicht uitgebreid te worden tot en met het 14de jaar, en moest uit de leerplichtwet verdwijnen de bepaling, dat kinderen zes weken verlof kan worden gegeven om bij den landarbeid behulpzaam te zijn.

De Koppelarbeid

komt in het district Franeker nog voor in St. Anna, Beetgum, Franeker, Oude-Bildtzijl en Vrouwen-parochie.

Waar ze afgeschaft is, als te St. Jacob, is men er dankbaar voor, waar ze nog bestaat hoopt men dat ze zal verdwijnen. En geen wonder; de nadeelen eraan verbonden zijn zoo overwegend, dat het weinige voordeel dat er aan zit, daarbij in het niet verzinkt.

Te St. Anna vreezen sommigen de afschaffing ervan, omdat een oudje, die bij den boer gedaan krijgt omdat hij te oud is, en een halfslag, in den koppel nog wel eens een stukje brood kunnen verdienen.

Anderen denken er daar anders over, zooals uit het volgende oordeel over den koppelarbeid uit St. Anna blijkt:

> „Men verliest uit het oog, dat vele boeren hun werk laten steunen op den koppelarbeid. Weert het goed, dan redden ze zich in den tijd van wieden met eigen personeel, maar slaat het weer om, wordt het vochtig en zoel, en komt het onkruid opzetten, dan jaagt hij de koppel erin. Bestond deze niet, hij was genoodzaakt zijn

vele land geregeld te onderhouden, opdat hij er niet onder zou geraken.

Oogsten en zaaien, alle werk zou met meer overleg moeten geschieden. Gemakzucht is een belangrijke factor in dezen. Volgens het oordeel der arbeiders kan de koppel best gemist worden.

De koppel trekt naast de gewone losse arbeiders, die er een goed deel van uitmaken, ook allerlei minderwaardige elementen. Jonge kinderen, mannen en vrouwen werken bijeen. Voor de eersten is het werken bij den koppel een zedelijk bederf in één woord. Ruwheid is het kenmerk van den koppel, ook in zijn werk."

Uit Beetgum schreef men:

„De opeenhooping van arbeidskrachten in één dorp en de daaruitvoortvloeiende noodzakelijkheid om elders werk te zoeken;

de bedrijfsontwikkeling, die soms de behoefte doet ontstaan aan oogenblikkelijke over-groote aanvulling van arbeidskrachten, maken dezen vorm van arbeid tot een *noodzakelijkheid.*

Een *treurige* noodzakelijkheid.

Treurig omdat koppelarbeid in vele opzichten demoraliseert. Verbetering is grootendeels te wachten van een goed werkende landarbeiders-organisatie, die .... helaas, zoo goed als ontbreekt!"

Uit Franeker luidde het oordeel over den koppelarbeid aldus:

„Koppelarbeid is bepaald bevorderlijk voor onzedelijkheid; mannen, vrouwen en kinderen werken samen. De koppelbaas drijft tot aanhoudenden spoed; het is dus gejaagd werken in den koppel.

Kinderen worden zes weken met verlof van school gehouden om mee te werken. Voor het onderwijs is het dus schadelijk.

De koppelarbeid moet krachtig bestreden worden."

Uit St. Jacob luidt het veroordeelend vonnis over den koppel niet minder kras. Men leze:

„Een groote verbetering, die in de dagen van „Broedertrouw" in dit dorp is bevochten, is de afschaffing van den koppelarbeid geweest.

Vooral op 't gebied der onzedelijkheid, was de koppel een ware bron van besmetting.

Stel u voor een aantal menschen van beiderlei kunne en allerlei leeftijd samen aan 't werk. De een heeft dit beleefd, de ander dat. En of het beleefde altijd geschikt was om verhaald te worden aan de jongeren, daar werd niet om gedacht. Vooral datgene, wat betrekking had op het geslachtsleven, was een geliefkoosd onderwerp. Dat dit een zeer nadeeligen invloed uitoefende op het karakter der jonge menschen, voor wien het geheele geslachtsleven nog in een geheimzinnig waas was gehuld, behoeft geen betoog.

Een ander groot nadeel was het gebruik van alcohol bij den koppel.

Vaak toch gebeurde het dat de boer, bij wien de koppel werkte, 's avonds met de flesch kwam en niet alleen den volwassen werkman een borrel gaf, neen, ook de jongeren. Weigerde zoo'n kind, dan werd het door bespotting er wel toe geprest het toch te nemen. Dat daardoor het alcoholgebruik werd bevorderd, ligt voor de hand.

Een ander voordeel der afschaffing van den koppelarbeid voor den werkman, is het verdwijnen van de gedwongen winkelnering. Meestal toch waren de koppelbazen tevens winkeliers, en werden de werklieden zedelijk gedwongen de winkelwaren van den baas te koopen.

Natuurlijk dat hij of zij, die de meeste inkoopen deed, ook de meeste kans had, in het slappe seizoen werk te houden."

En ten slotte nog het oordeel van O u d e b i l d t z i j l:

„De koppelarbeid bestaat bij ons nog en ons oordeel daarover is, dat hij diende te worden afgeschaft.

Eigenlijk is het nog een stukje middeleeuwsch; slaven met slavendrijvers. Nu bestaat de koppel hier in den tijd van zaaien en wieden uitsluitend uit vrouwen en kinderen. Met vlastrekken en repelen komen er mannen bij, zoodat alles dan bij elkaar is, wat de zedelijkheid nu juist niet bevordert. Er is echter een weinig vóór te zeggen, en dat is, dat er nu menschen met den koppel gaan, die anders misschien geen werk konden krijgen. Doch dat is dan ook het eenige goede, als men het ten minste zoo noemen mag."

Ziedaar dan het beeld van den toestand waarin de landarbeiders leven. Weinig opwekkends gaf het ons te zien.

We zien den vasten arbeider voor een karig loon overgeleverd aan een slavenleven, dat hem zelfs weinig Zondagsrust geeft.

De toestand der losse en losvaste is niet beter. Zijn ze al niet zoo verbonden, ze hebben allen min of meer te worstelen met werkloosheid, die voor den arbeider broodeloosheid beteekent. En de wijze waarop hij in den winter het spook der armoede uit z'n woning moet houden door in het braakhok te gaan werken, komt hem op verlies van z'n gezondheid, op verkorting van z'n leven te staan.

* * *

In de greidstreken van het district Franeker is het met den landarbeider al niet beter gesteld.

We treffen daar voor de vaste arbeiders loonen aan van f 6 tot f 9 per week, voor de losse en losvaste uurloonen van 10 tot 13 cent.

En de werktijden zijn voor deze arbeiders ook al schromelijk lang. Een groot gedeelte van het jaar hebben de vaste arbeiders daar werkdagen van 4 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds, en in den hooitijd wel tot 8 uur 's avonds. Wij kregen zelfs werktijden opgenoemd van $3^1/_2$ uur 's morgens tot $8^1/_2$ uur 's avonds, met niet meer schafttijd vaak dan noodig is om het eten naar binnen te werken.

Werkdagen van 16 uur alzoo!

De orthodox-christelijke boer weet in de 20 minuten die hij geeft voor het middagmaal, tot stichting van z'n arbeiders nog wel een kort hoofdstukje in den Bijbel te vinden om voor te lezen.

Slapen gebeurt vaak in het hooi, als 't heel mooi gaat in den koestal op hooi, met 'n kussen of de jas als peluw!

Een bijzonder soort bijverdienste treft men in Franeker aan, waar het erwtenlezen in den winter plaats heeft.

Het heeft plaats in de woningen der arbeiders, is dus huisarbeid, en wordt op stuk gedaan.

Het loon van het erwtenlezen is 70 cent per H.L. Een persoon kan per dag hoogstens 1 H.L. lezen. Een gezin met veel kinderen kan er een aardig stuivertje mee verdienen. Sommige gezinnen hier, lezen in één week 20 tot 30 H.L. Maar hoe?

Onze berichtgever schrijft daarover:

„Het gaat met erwtenlezen als met alle werk, de een kan er beter mee terecht dan de ander. Vooral kinderen met hun kleine vingers, kunnen dit werk verbazend vlug doen, veel beter dan de knoestige vader met zijn door zwaar werken minder vlugge vingers.

Vreemd is soms de aanblik, als men in menig huisgezin komt waar vrouw en kinderen, in een vuile omgeving, zitten erwten te lezen. Alles laat men er voor staan om maar zoo spoedig mogelijk een zoo groot mogelijke hoeveelheid gelezen te krijgen.

In sommige der gezinnen hierboven bedoeld, moesten de kinderen, waarbij van nog geen 10 jaar, van 's morgens 4 uur tot kwart voor negen bezig zijn, dan naar school, en na schooltijd weer erwtenlezen.

Dat de kleinen wel eens gedreigd worden, als ze weerspannig zijn, of door wat snoepcenten aan 't werk worden gehouden, en dat het onderwijs op deze kinderen geen indruk kan maken, ligt voor de hand.

Voor de gevolgen der werkloosheid of de onregelmatige verdiensten van den man, blijft door het erwtenlezen van vrouw en kinderen, het gezin voor de nijpendste armoede gevrijwaard, maar, helaas, ten koste dikwijls, ja meestal, van de opvoeding der kinderen en de orde en netheid in de huishouding en het huisgezin in het algemeen".

Volkomen juist, voegen wij er bij.

Zeker moet het geroemd worden als men door eigen arbeid in staat gesteld wordt om te kunnen leven. Maar onder „leven" moet de arbeider iets meer verstaan dan niet van gebrek omkomen. Het brood „verdienen" is iets heerlijks, maar als daarbij het menschzijn, het gezinsleven, de vreugde der jeugd er bij inschieten, dan is er iets niet in den haak.

Als alle hens aan dek moeten komen, om te maken dat er steeds een stuk brood voor morgen zal zijn, als man, vrouw en kind zich daarvoor allen moeten inspannen, als men nacht en dag en óók Zondags daarvoor moet werken, dan is er iets niet goed geregeld.

En onze taak als arbeiders is het, om te maken dat dit wèl in den haak komt, wèl goed geregeld wordt.

Ook gij, landarbeiders uit het district Franeker, hebt daaraan mede te werken.

Wat loonen, werktijd, zondagsrust, nachtrust en gezinsleven aanbetreft, komt ge tekort. Uwe vrouwen lijden ook onder den toestand. Zij moeten vaak meewerken

DJAKARTA

en haar gezin lijdt er onder, niet minder dan zij zelven. Uwe kinderen moeten dikwijls reeds op jeugdigen leeftijd werken op het land, in den koppel en in het braakhok.

Van hun leerjaren wordt afgeknabbeld wat kan, opdat zij maar vroeg zullen meehelpen de lasten van het gezin te verlichten.

Daarbij komt dat de wetgever voor u nog niet gedaan heeft, wat hij voor de arbeiders werkzaam in de industrie heeft gedaan. Deze zijn verzekerd tegen de geldelijke nadeelen die een ongeval bij den arbeid opgedaan, meebrengt. Zij kunnen tot 70 % van hun loon krijgen, als zij door een ongeval blijvend ongeschikt worden en ook bij tijdelijke ongeschiktheid; hun nagelaten betrekkingen krijgen, als zij er den kostwinner van waren, eveneens eene uitkeering.

Gij, landarbeiders, krijgt bij een ongeval niets uit de ongevallenverzekering. Voor u moet dat nog in orde gemaakt worden.

Toch komen ook bij den landarbeid talrijke ongevallen mèt en zonder doodelijken afloop voor.

Uit dit alles kunnen de landarbeiders in het district Franeker leeren, dat er voor hen in het geheel geen reden is om mede te werken, om de kapitalistische maatschappij, die hun een zoo sober bestaan gaf, te helpen steunen en in stand te houden, maar dat zij integendeel alle reden hebben om met de sociaal-demokraten op te trekken ter verovering van een betere maatschappij, waarin de arbeid geen vloek, maar een zegen, en het loon voor den arbeid welvaart zal zijn.

Dat zij met de sociaal-demokraten mede moeten werken om de staatsmacht te veroveren ter spoediger bereiking van dat ideaal; dat zij door een krachtige landarbeidersorganisatie, alles moeten doen wat ze kunnen om voor het heden betere levensvoorwaarden te verkrijgen,

dat is de les die de landarbeiders uit het bovenstaande hebben te trekken en op te volgen.

De kleine pachters.

Wanneer we de gegevens raadplegen omtrent den toestand der kleine pachters, dan zien we dat deze het al niet veel beter hebben dan de landarbeiders. Zij gaan in

de eerste plaats gebukt onder de hooge huurprijzen, waardoor hun verdiensten mogelijk wel wat, maar toch niet veel hooger zullen zijn dan die der arbeiders.

Hun werkdagen zijn niet korter dan die der arbeiders, en hoewel niet overal, toch moeten in verschillende plaatsen hun vrouwen ook meewerken in het bedrijf, ja soms ook de kinderen.

Omtrent de hoeveelheid land in gebruik en de daarvoor besteede prijzen, teekenden we het volgende uit de ons verstrekte gegevens op:

in gebruik.	*huurprijs.*
St. Anna, 2 à 3 tot 12 morgen en meer, (1 m. is 92 are).	f 150 per morgen.
Beetgum, 5 à 10 pondemaat, (1 pondemaat = 0,3674 H.A.)	f 120—180 per H.A.
Berlikum. 2 H.A.	gem. f 185 per H.A.
Britswerd en Wieuwerd, van 1 à 2 tot 30 pondemaat,	f 35 per pondemaat of f 90 per H.A.
Bozum, 40 pondemaat,	105 à f 110 p. H.A.
Oosterwierum,	f 45 p. pondem. of f 105 à f 110 p. H.A.
Deinum, 15 à 20 pondemaat,	f 40 per pondemaat.
Dronrijp, 3 H.A.,	f 180 à f 190 per H.A. soms wel f 80 p. p.
Franeker, 12 pondemaat,	f 40 à f 50 p. p.
Marssum, 5 pondemaat,	f 55 per pondemaat.
Menaldum, 2 tot 8 pondemaat,	f 90 à f 190 per H.A.
Oudebildtzijl, 2, 10 à 15 H.A.	gem. f 125 per H.A.
St. Jacob, 2 à 3 H.A.,	f 90 à f 160 per H.A.
Peins, 8 à 10 pondemaat,	f 120 per H.A.
Weidum, 5 H.A.	f 130 per H.A.

Dat zijn dus nog al aardig hooge prijzen die ze voor hun landgebruik moeten betalen.

Uit St. Anna schreef men ons het volgende over de positie der kleine pachters, dat hun toestand teekent:

„Het klein grondgebruik door gardeniers weegt in deze plaats lang niet op tegen het boerenbedrijf.

Ook krijgt men niet den indruk van 'n bloeienden stand, voor zoover ze althans den landbouw als eenig bedrijf uitoefenen. Ook komt het voor als nevenbedrijf bij winkelnering, herberg, rijtuig- of paarden verhuren.

Over het geheel houdt de kleine pachter, behalve de hoveniers, zich met moeite staande; de voordeelen van z'n „gemaak" komen voor 'n goed deel in de zakken van den eigenaar terecht. 't Is ontzettend hoe de huren worden opgedreven voor dit land. In 't algemeen staan ze gelijk met die van de kleine perceeltjes, door arbeiders gebruikt, f 100 tot f 150 per morgen, d.w.z. 25 à 50 % boven den gemiddelden huurprijs van den huurboer.

Zelfs is het onlangs voorgekomen, dat in deze gemeente 'n paar morgen van zulk „los" land tegen den enormen prijs van f 200 per morgen is verhuurd geworden.

De kleine pachter noemt zich „z'n eigen baas", lijdt niet onder werkloosheid, heeft wat ruimer inkomsten, maar blijft niettemin een zwoeger. Vooral als hij veehouderij tevens beoefent, wat dikwijls het geval is, omdat het wenschelijk is met het oog op mest en voedergewassen, 't benutten van sommige afval (stroo, bietenloof e. m. d.) dan kent hij overdreven lange werkdagen. Bij den gewonen werktijd voegt zich de verzorging (melken en voederen) van het vee, grootendeels vóór en na den algemeenen arbeidsdag — en soms nog het melkslijten.

Of hij ook geregeld of tijdelijk volk in dienst heeft, hangt geheel af van de te bewerken hoeveelheid grond en van de sterkte van zijn huisgezin. In de meeste gevallen ligt in het exploiteeren van vrouw en kinderen het zwaartepunt van z'n bestaan.

De grootte van het bedrijf wisselt zeer af; van 2 à 3 morgen tot 12 en meer.

Men neemt hier 3 à 4 H.A. aan als het minimum waarop 'n tamelijk bestaan is te vinden. Dat er dan intensief gebouwd moet worden blijkt, als men ziet dat de boerenfractie in den gemeenteraad f 50 als zuivere opbrengst per H.A. bouwland meende te moeten handhaven.

Laat dat bedrag te gering zijn; als men het optelt bij het geschatte bedrag van f 300 uit eigen arbeid, dan krijgt men een jaarlijksch inkomen van f 300 plus 4 × f 50 = f 500 of iets daarboven. Wel 'n bewijs dat men niet hoog behoeft op te zien naar de financieele kracht van den kleinen pachter."

De maatschappelijke positie van den kleinen pachter, dat is de slotsom waartoe we moeten komen, is niet veel beter dan die van den gewonen landarbeider. De grondbezitter slokt een groot deel op van wat hij door arbeid voortbrengt. De kleine pachter is „eigen baas", maar moet zwoegen als 'n werkezel, moet vaak vrouw

en kinderen mee laten werken; het kapitalisme geeft hem alzoo geen andere positie dan die van den gewonen arbeider, dus moet de kleine pachter met de arbeidersklasse, met de arbeiderspartij één lijn trekken tegen de groote macht, die ook hem drukt, dat is de geldmacht.

De fabrieksarbeiders en handwerkslieden.

We zullen nu kortelijk eens nagaan hoe het met deze groepen van arbeiders is gesteld.

Beginnende met de arbeiders der zuivelfabrieken, hebben we allereerst aan de beurt de toestanden aan de coöperatieve zuivelfabriek te W i e u w e r d. Daar hebben de arbeiders het zeker niet het slechtste, eer het tegendeel. Ze zijn er op 2 na in vasten dienst. Als in Maart het contract vernieuwd en het loon vastgesteld wordt, kan het personeel z'n wenschen kenbaar maken,

De werktijd is er 10½ uur per dag gedurende 8 maanden, de overige tijd van het jaar 6 à 7 uur per dag.

De meeste werklieden hebben f 10, een f 10.50, een f 11 en nog een f 12 per week.

Bij ziekte ontving het personeel tot nog toe het volle loon en verder is er met de levensverzekeringsmaatschappij „Kosmos" een regeling getroffen, waardoor de arbeiders op 65-jarigen leeftijd een uitkeering krijgen van f 200. Bij ongevallen krijgen de arbeiders een uitkeering volgens de tarieven van „Kosmos".

Dit is, meenen wij, de eerste zuivelfabriek die een dergelijke regeling getroffen heeft.

Verder hebben de arbeiders om de zeven dagen één vrijen dag, en in de laatste jaren 4 dagen vacantie, met behoud van loon.

Op geen enkele andere zuivelfabriek in het district treft men zulke gunstige omstandigheden.

Te B e r l i k u m bestaat een elfurige werkdag en is het loon f 9 à f 10 per week. Er worden 2 à 3 vrije dagen per jaar gegeven.

Te D e i n u m is het loon het eerste jaar f 8.50, daarna f 9.50 à f 10, het hoogste loon is f 13.

De werktijd is er 's zomers van 4½ tot 12, en van 4 tot 9 uur, 's winters van 6 tot 11 en van 5 tot 7 uur.

Om de 10 dagen één vrijen dag en om de 10 Zondagen één vrijen Zondag.

Vacantie en pensioen wordt er niet gegeven.

Te Dronrijp is het weekloon van f 8,50 tot f 14. Eén heeft f 14, 5 hebben vrije woning en 4 ook premies. De werktijd is er geregeld ongeveer van $4^1/_2$ uur 's morgens tot soms $12^1/_2$ uur; men begint ook wel later. Dan 's middags van 4 of 5 tot 8 of 10 uur.

Geen vacantie enz., wel een verplicht ziekenfonds, waarin de arbeider en de directie 2 % stort. De arbeiders trekken er 26 weken vol loon uit; bij sterfgeval krijgen de nagelaten betrekkingen, wier kostwinner de overledene was, nog 26 weken.

„*Zoo de werkzaamheden het toelaten*", zegt het reglement der fabriek, „*geniet het personeel om de 8 dagen één vrijen dag en om de 5 weken een vrijen Zondag*".

Door deze beperkende bepaling komen de vrije dagen niet altijd even geregeld.

Te Marssum hebben de arbeiders aan de zuivelfabriek een weekloon van f 9 tot f 14, een werktijd van 12 uur in den zomer, van 9 uur per dag in den winter. Geen vacantiedagen en één vrije dag om de 8 dagen.

Te Weidum is het loon f 9 á f 10 per week gemiddeld, en de werktijden 11 uren per dag, met één vrije dag om de 8 dagen.

Te Oosterlittens, Hijlaard en Winsum is de werktijd met eenig verschil als op reeds genoemde fabrieken, het loon te Hijlaard 10 à 13 cent per uur, te Winsum en Oosterlittens f 9 per week. Enkelen verdienen wat minder, machinist en botermaker wat meer. Te Oosterlittens worden 4 vrije dagen gegeven, en om de 9 dagen een vrije dag.

Te Oudebildtzijl zijn de loonen van f 9 tot f 12 per week, werktijden als op andere fabrieken ongeveer, en een vrije dag om de 8 dagen. Geen vacantiedagen.

De steenfabrieken.

Deze treft men aan te Berlikum, Deinum, Dronrijp, Franeker en Oude-Bildtzijl.

Van al deze fabrieken de werktijden en loonen enz. op te geven zou te veel ruimte in beslag nemen, we moeten met het voornaamste volstaan.

Over het algemeen is de arbeid aan de steenfabrieken seizoenarbeid. Als de arbeid aan de fabriek is afgeloopen, moeten de arbeiders en arbeidsters een goed heenkomen zoeken. Daar de arbeid meestal stukwerk is, is het hard werken en worden er wel eens goede weken gemaakt, maar als het weer slecht is, valt dat soms leelijk tegen.

De werktijden zijn bijna overal van 5 tot 7 uur, op enkele fabrieken wordt in nacht- en dagploeg gewerkt. Zondags moeten de arbeiders soms ook nog werken.

Vrouwen en kinderen moeten even lang werken als de mannen; elf uren per dag.

Vacantiedagen zijn aan de steen- en panfabrieken onbekende weelde.

Het leven van den steenbakker is alzoo zeer zwaar en moeilijk. De steenfabriek slokt de arbeidskracht van man, vrouw en kind op. Geslacht noch jeugd wordt er ontzien. Uit Oude Bildtzijl schreef men ons:

„Alleen aan de steenfabriek komt vrouwenarbeid voor. Zij werken zoo lang ze willen, doch niet langer dan de mannen. De jongens even lang als de mannen; deze hebben een slavenleven, loopen den geheelen dag van de tafel naar de plaats en omgekeerd. Het werk wordt meest blootvoets door hen verricht. Alleen bij strenge koude mogen ze iets aan de voeten hebben. Voorts zijn ze den geheelen dag doorweekt van water en klei, in één woord 't is bar!"

Men vindt verder in het district Franeker nog tal van andere fabrieken, als olieslagerijen, meelfabrieken, stoomhoutzagerijen, kalk- en cementfabrieken, aardappelmeelfabrieken. Te Franeker nog een stoom-kachel- en brandkastenfabriek, een stoom-rijtuigfabriek, stoomdrukkerijen en drie scheepstimmerwerven.

Loonen van f 6, f 7 per week treft men veelvuldig aan onder de arbeiders dezer fabrieken en werkplaatsen.

Aan de kalk- en cementfabriek te Deinum wordt het heerlijke uurloon van 8 tot 12 cent betaald.

Op de drukkerij van den heer Koksma te Franeker heeft de meesterknecht f 8, drukkers en zetters f 6 à f 7 per week.

Op die van de firma Telenga is het hoogste loon f 10 per week.

Op beide drukkerijen wordt veel gebruik gemaakt van jeugdige arbeidskrachten.

Op de drukkerij van den heer Kuiken te St. Annaparochie is de toestand beter; van de 9 werklieden zijn er 8 boven de 20 jaar, voor wie de loonen loopen van f 8:50 tot f 10 per week bij een werkdag van 10 uur. Overwerk wordt extra beloond. De arbeiders hebben recht op 4 vacantiedagen per jaar en de feestdagen vrij met behoud van loon. Evenals aan de zuivelfabriek te Wieuwerd zijn hier de werklieden verzekerd bij ziekte.

Op de olieslagerij te Franeker werken 's zomers meisjes van 13 tot 20 jaar, bij groote warmte, van 's morgens 7 tot 's avonds 7 uur.

Van vacantiedagen is voor al de arbeiders der opgenoemde fabrieken en werkplaatsen, behalve aan de drukkerij-Kuiken, geen sprake. Voor hun ouden dag wordt niet gezorgd. Bij ziekte moeten ze zich zelf grootendeels zien te redden. Hun leven is òf een geregeld zwoegen tegen laag loon bij langen arbeidstijd, òf, als voor de seizoenarbeiders, een slavenleven in den zomer, met in den winter de harde worsteling om den kwaden tijd weer door te komen.

Zoo gaat het leven dezer werkers voorbij. Als kind worden ze reeds in den tredmolen van den arbeid gesleept, en ze blijven er in tot het einde van hun leven, tenzij de nooit volprezen kapitalistische maatschappij hen voor de afwisseling eens laat genieten van de werkloosheid met daaraan verbonden broodeloosheid, of hun op den ouden dag in een armhuis stopt.

Handwerkslieden.

Onder hen moeten gerangschikt worden, timmerlieden, metselaars, schilders, smeden, bakkers, sigarenmakers, kleermakers, enz. Van elke plaats, voor elke groep de loonen en werktijden vermelden, het gaat, met het oog op de ruimte waarover we beschikken, alweder niet.

Ook ten hunnen opzichte moeten we volstaan met de vermelding dat hunne positie al even onvoldoende geacht kan worden, als van al de andere, reeds door ons besproken, arbeidersgroepen.

Uurloonen van 12 tot 18 cent hoogstens worden hun uitbetaald. 's Zomers vaak zeer lange werkdagen, 's winters korter, terwijl de arbeiders in de bouwvakken dan ook wel te kampen hebben met werkloosheid.

De kleine bazen.

Hoewel deze niet gerekend mogen worden onder de loonarbeiders, willen we toch een enkel woord aan hen wijden.

Ze hebben een zoogenaamd zelfstandige positie, maar verreweg de meesten onder hen moeten al een even harden strijd om het bestaan voeren als de loonarbeiders.

Menigeen hunner kan slechts het hoofd boven water houden door te werken met inwonende zoons, of door het hebben van een nevenbedrijf.

Met het volste recht kan men zeggen, dat hun toestand van dien der arbeiders niet zoo veel verschilt.

* * *

Hiermede zijn we aan het einde der misschien wel wat vermoeiende cijfers, omtrent loonen en werktijden, die echter zeer leerzaam zijn.

Ze doen ons zien, dat zoowel de kleine baas, als de handwerksman, in doorsnee er niet beter aan toe is, dan de landarbeider. Slechts van betrekkelijk weinig vakarbeiders gaat het loon boven dat der arbeiders op het land. Werkloosheid komt onder hen even goed voor.

Slechts aan één fabriek, de zuivelfabriek te Wieuwerd, bestaat een pensioenfonds. Land-, fabrieks- en vakarbeiders missen dus vrijwel allen te samen eenige verzorging voor den ouden dag.

Wij zien dus hoe al wat medewerkt om de maatschappij in stand te houden door arbeid, arbeiders zoowel als kleine pachters en kleine bazen, welke laatsten door de ontwikkeling van het grootbedrijf voortdurend het bestaan moeilijker wordt gemaakt, een harden strijd om het bestaan moeten voeren.

Waar dat het geval is, daar behooren zij ook allen hun steun te geven aan de sociaal-demokratie, de partij die strijdt voor de belangen van het algemeen, voor die der werkers in de wereld in het bijzonder.

Die partij te steunen, beteekent mede te werken aan de verbetering van toestanden als wij in onze brochure geschetst hebben, beteekent mede te werken aan de wegneming der oorzaken waaruit de geschetste toestanden moeten voortkomen.

Moge het maatschappelijk beeld dat wij van den toestand in Friesland, meer in het bijzonder van het kiesdistrict Franeker, gaven, velen opwekken hun plicht te doen, dat is, naast de zorg voor het gezin, ook mede te werken aan de verbetering van maatschappelijke toestanden, die zoo zwaar drukken op hen die werken, onder welke conditie ook, aan de komst eener betere maatschappij, waarin welvaart door arbeid kan en zal komen, door de invoering van het socialisme.

Het beeld dat wij gaven van het heden is juist, al is het mogelijk dat zonder moedwil hier en daar een enkele onjuistheid in de cijfers kan voorkomen. Met dat beeld voor oogen, zal ieder leeren wat z'n plicht is; moge men ook begrijpen dat het niet voldoende is dien plicht te kennen, maar dat ook noodig is dien te volbrengen.

Dat zal moeite geven, opoffering vragen, strijd kosten, maar zonder dat alles komen we er niet. Sluit u daarom aan, strijd mede den strijd der Sociaaldemokratische Arbeiderspartij!

W. P. G. HELSDINGEN.

Het Kiesdistrict Franeker.

II.

INLEIDING.

Het blijkt ons dikwijls, dat velen eigenlijk vreemdelingen zijn in hun eigen omgeving. Natuurlijk, dat zij kennis bezitten van hun allernaasten kring; maar ook is het waar, dat ze min of meer vreemd staan tegenover hetgeen buiten dien kleinen kring gelegen is. Onbekendheid met den werkelijken toestand treffen we maar al te veel in onze maatschappij aan; en het is onze vaste overtuiging, dat velen, als ze maar goed worden ingelicht over de bestaande feiten, als hun onkunde gaat wijken voor een juist en volledig begrijpen, met ons van oordeel zullen zijn, dat de toestanden van nu roepen om radicale verbetering, en dat deze te vinden is in het socialisme. Het is waar, niet alleen onkunde houdt een aantal verre van ons; er zijn ook velen, die min of meer vijandig tegenover ons staan, omdat ze nog altijd meenen dat vijandschap tegenover het socialisme een eisch is van hun godsdienst. Tot dezulken zeggen we ook: neemt kennis van de feiten, die wij onder uw aandacht brengen en oordeelt dan zelf of de ingrijpende maatregelen, die wij voorstaan, inderdaad door het christendom moeten worden afgekeurd. Ten slotte zijn er, die zich tegenover ons plaatsen, omdat zij meenen, dat hun belang meebrengt tegen het socialisme te moeten waarschuwen. Ook onder hen, zijn er velen voor wie dit niet behoeft te gelden; maar aan de (betrekkelijk) weinigen, die van oordeel zijn dat het socialisme, en de strijd daarvoor tegen hun onmiddellijk en persoonlijk belang ingaat (wat wij niet ontkennen) zeggen wij: plaatst u eens voor een oogenblik op een ruimer standpunt, als u dat mogelijk is, en oordeelt eens of het niet in het wezenlijk belang van allen, van de geheele maatschappij zou zijn, als aan de onhoudbare toestanden van nu een einde werd gemaakt. Zet voor een oogenblik, als ge het kunt, uw persoonlijk of uw klasse-belang op zij, en neemt eens nauwkeurig en kalm kennis van de werkelijkheid. Misschien, dat ze u iets beters te leeren heeft, dan dat gij het socialisme hebt te weerstaan.

I.

De verdeeling van den maatschappelijken rijkdom.

Ons district omvat de zes gemeenten Baarderadeel, Menaldumadeel, Het Bildt, Franekeradeel, Franeker en Hennaarderadeel. Hoe is het vermogen in die verschillende gemeenten verdeeld? Laat ons dat eens zoo nauwkeurig mogelijk nagaan. *) Als we aannemen, dat gemiddeld 5 personen een gezin vormen, dan krijgen we, dat het getal gezinshoofden ongeveer bedraagt:

Gemeenten.	*Aantal gezinshoofden.*
Baarderadeel	ongeveer 1160
Menaldumadeel	„ 2030
Het Bildt	„ 1730
Franekeradeel	„ 1050
Franeker	„ 1500
Hennaarderadeel	„ 1040

Hebben al deze gezinnen een voldoend inkomen? Is er noch overdadige weelde noch tekort in deze gezinnen? We hebben de kohieren van den Hoofdelijken Omslag van deze gemeenten geraadpleegd en bevonden dat het aantal aangeslagenen bedroeg:

Gemeenten.	*Aantal gezinshoofden.*	*Aangeslagenen.*
Baarderadeel	1160	762
Menaldumadeel	2030	1258
Het Bildt	1730	738
Franekeradeel	1050	556
Franeker	1500	1054
Hennaarderadeel	1040	572
Totaal	8510	4940

Als men nu bedenkt, dat in Franekeradeel en Franeker op dit oogenblik het belastbaar inkomen reeds begint met f 350, in de andere gemeenten behalve Hennaarderadeel met een ietwat hooger cijfer, dan blijkt al dadelijk dat lang niet alle gezinshoofden deze verdiensten van f 7 of f 8 hebben; dat vele gezinnen blijven beneden een jaarlijksche verdienste van f 350 of f 400.

En bij hen, die wel in den Hoofdelijken Omslag vallen, hoe is het daar gesteld?

*) De cijfers van dit hoofdstukje maken geen aanspraak op volstrekte juistheid; deze was niet te verkrijgen, daar uit de kohieren niet altijd viel op te maken het inkomen. Globaal genomen zijn de cijfers echter juist.

Laat ons de volgende verdeeling aannemen:

Inkomens beneden f 13 per week.
„ van f 13 — f 30 per week.
„ van f 30 — f 80 per week.
„ boven f 80 per week.

Let nu op het volgende lijstje:

Gemeenten.	*Inkomens.*			
	beneden f 13 p. w.	v. f 13 — f 30.	v. f 30 — f 80.	boven f 80.
Baarderadeel	± 229	± 301	± 203	± 29
Menaldumadeel	„ 618	„ 403	„ 201	„ 36
Het Bildt	„ 336	„ 228	„ 130	„ 44
Franekeradeel	„ 280	„ 158	„ 113	„ 5
Franeker.	„ 630	„ 285	„ 123	„ 16
Hennaarderadeel	„ 233	„ 264	„ 59	„ 16

Tellen we bij de aangeslagenen beneden f 13 per week, degenen op, die niet worden aangeslagen, omdat ze niet genoeg verdienen, dan krijgen we, dat in

Baarderadeel	54%	minder	verdient	dan	f 13	per	week.
Menaldumadeel	68%	„	„	„	„	„	„
Bildt	76%	„	„	„	„	„	„
Franekeradeel	74%	„	„	„	„	„	„
Franeker	71%	„	„	„	„	„	„
Hennaarderadeel	67%	„	„	„	„	„	„

Nemen wij het gemiddelde over het geheele district, dan heeft 69% van de gezinnen een inkomen dat beneden f 13 per week blijft, en als we deze cijfers nog nader gingen splitsen, dan zou het blijken, dat een belangrijk deel beneden de f 9 en f 10 blijft; daarnaast staat dat ruim 19% een inkomen heeft van f 650 — f 1500 en 10% een inkomen van f 1500 — f 4000 en bijna 2% een inkomen van meer dan f 4000.

Hoe vindt ge dezen toestand?

Vindt ge dat goed en een bewijs dat onze samenleving is, gelijk het behoort?

Een gezin van 5 personen (en daarop stelden we het gezin) dat een flinke, knappe woning wil hebben, zoodat ook aan de eischen der gezondheidsleer kan worden voldaan, dat zich voldoende wil voeden, kleeden, warmen, dat in tijden van ziekte zich zelf wil redden, en de kosten voor dokter en medicijnen zelf wil betalen en voor de noodige versterkende middelen wil kunnen

zorgen, dat de kinderen niet zoo vroeg mogelijk van school neemt, maar hun zoo goed en zooveel mogelijk kennis mee wil geven, en een of meer van de kinderen een vak wil laten leeren, dat zelf in alle uitgaven op bescheiden voet wil voorzien, heeft waarlijk aan f 13 niet te veel.

Vindt ge het goed dat meer dan $^2/_3$ onzer bevolking dat niet kan? Zoo ja, sla de brochure dan verder maar dicht, want dan hebben we aan u niets meer te zeggen. Maar als ge het niet goed vindt, dat aldus de maatschappelijke rijkdom wordt verdeeld, lees dan gerust verder, dan hebben we nog wel een woordje voor u.

Men vindt onder dit $^2/_3$ niet alleen arbeiders. Gerust kunnen we zeggen, dat *alle* arbeiders er toe behooren; maar ook kleine patroons, winkeliers, baasjes, kleinlandgebruikers, gardeniers, lagere ambtenaren, die, o droefheid!, in den grooten strijd onzer dagen dikwijls de zijde kiezen van de .... kapitalisten, en waarvan sommigen zich tegenover de strijdende arbeiders stellen tot innig welbehagen van het 2%, dat een inkomen heeft van meer dan f 4000. Zoo gaan ze in tegen hun eigen belang, en tegen het belang van de overgroote meerderheid ten bate van de groote heeren, die genoeglijk glimlachen om deze „welgezinde" burgers!

II.

Er is echter nog meer.

Er zijn in ons district ook armen.

Menschen, te oud om te werken of te zwak, te gebrekkig om door eigen arbeid in hun bestaan te voorzien; weduwen, die zonder kostwinnaar zijn, zieken, die voor eigen onderhoud niet kunnen zorgen, invalieden, die door een ongeval niet bij machte zijn zich zelf te helpen. Armen, die niets of zoo goed als niets bezitten.

Ze zijn aangewezen op de bedeeling van kerk of burgerlijke gemeente.

Waar een goede sociale wetgeving staatspensioen kon brengen, in de gevolgen van ziekte en invaliditeit kon voorzien, geldelijke hulp bij ongevallen kon verzekeren,

daar is van dit alles thans nog geen sprake, dank zij onze „christelijke" en liberale regeeringen.

De bedeeling is het eenige wat voor de boven geschetsten hulp kan bieden. En waar wij erkennen, dat er thans beter bedeeld wordt dan voorheen (ook ten gevolge van de actie der sociaal-demokratie), blijft toch het uitgekeerde steeds beneden hetgeen noodig zou zijn in de behoeften te voorzien.

We kunnen niet precies mededeelen, hoevele bedeelden er in ons district zijn; in het Provinciaal Verslag staat slechts vermeld, dat in 1907 in onze geheele provincie ruim 21000 bedeelden waren; 21082 op een bevolking van 357423 zielen. Onderstellen we, dat deze verhouding, die voor onze provincie geldt ook opgaat voor ons district, dan komen we, wat ons district betreft tot een aantal van ruim 2500 bedeelden.

Hoeveel deze bedeeling (kerkelijke en burgerlijke) in haar geheel kostte, weten we alweer niet, wel kunnen we mededeelen welk bedrag op de gemeente-begrootingen voor 1907 werd uitgetrokken aan subsidie aan de algemeene armvoogdijen:

Gemeenten.	Bedrag v. h. subsidie aan de armvoogdij.
Baarderadeel . .	f 18750
Het Bildt . . .	- 20000
Franeker . . .	- 12013.50
Franekeradeel . .	- 7798
Menaldumadeel .	- 19000
Hennaarderadeel .	- 8127
Totaal . .	f 85688.50.

Hoeveel bovendien van diaconiën en particulieren werd gegeven is ons onbekend, maar opgeteld bij het bedrag door het burgerlijk armbestuur zal het totaal zeker de f 100.000 overschrijden. Wat dunkt u, is het niet ontzettend? 2500 bedeelden en f 100.000 aan onderstand? Bewijst dit enkele cijfer niet duidelijker dan menige rede hoeveel armoede er is?

Alweer, vindt ge dat goed? Denkt u eens in, wat er moet omgaan in het gemoed van den armen oude, die zijn leven lang nuttig werkte, van den zieke, den invaliede, die nu geheel afhankelijk zijn van hetgeen het armbestuur wil geven! En het zijn in de laatste jaren

tijden geweest van vooruitgang, van hooge prijzen. Arme bedeelden, wat hebt ge van dien vooruitgang gemerkt!

En als al degenen, die nu nog uit eergevoel zich liever de strengste ontberingen opleggen, dan dat ze „onderhouden" worden, gevoegd werden bij het cijfer der bedeelden, en er eens bedeeld werd zoo ruim, dat men er eenigermate van kon leven, hoe hoog zouden dan niet de cijfers komen!

En gij, die in den strikten zin van het woord geen arbeider zijt, maar met hem op één lijn staat wat het inkomen betreft, is het niet in uw eigen belang, als gij met de sociaal-demokratie aandringt op een goede sociale wetgeving, die in de gevolgen van ziekte, ouderdom, invaliditeit voorziet? Uw eigen toekomst is toch ook dikwijls niet zoo rooskleurig!

III.

De economische verhoudingen.

Ook in ons district heerscht het kapitalistische stelsel. Men verstaat daaronder, dat een kleine groep kan leven van den arbeid van de groote massa; die kleine groep kan dat doen, doordat ze het eigendom heeft van den grond en de arbeidsmiddelen (fabrieken); de groote massa bezit geen voet grond, geen steen van een fabriek en biedt om te kunnen leven hare arbeidskracht aan; ze ontvangt daarvóor loon, maar een deel van hetgeen ze voortbrengt, eigent degene zich toe, die de arbeidskracht laat aanwenden. Ook gebeurt het veelvuldig, dat de eigenaar zelf niet met de arbeiders te maken heeft, maar een tusschenpersoon heeft, die van hem zijn eigendom huurt of pacht.

Waar dit nu minder dikwijls voorkomt in het fabriekswezen, dat ook in dit geschriftje besproken wordt, maar in onze provincie en in ons district overheerschend is bij den grondeigendom, daar zullen wij ons tot het laatste bepalen.

In ons district overheerscht het pachtstelsel. De laatste cijfers, die gepubliceerd zijn (van 1897) geven ons het volgende beeld:

Gemeenten.	*Eigenaars.*	*Pachters.*
Baarderadeel	33	305
Menaldumadeel	171	491
Het Bildt	66	282
Franekeradeel	44	170
Franeker	23	81
Hennaarderadeel	40	212
Totaal	377	1541

M. a. w. er zijn meer dan 4 × zooveel pachters dan eigenaren.

Voor een groot deel zijn de boeren en landgebruikers pachters, en hebben ze jaarlijks een belangrijke som aan pacht te betalen aan de grondeigenaren. Is dit niet een zonderlinge toestand? De boer met de arbeiders arbeiden; ze verzorgen het vee, ze maaien, ze hooien, ze spitten, ze poten en zaaien, wieden en oogsten, ze verrichten allen arbeid, waardoor een rijke opbrengst kan worden verkregen, en van die opbrengst eischt de grondeigenaar een aanzienlijk gedeelte. Waarom? Heeft hij ook gearbeid? Niet in zijn eigendom; hij kent dikwijls ternauwernood de ligging van zijn landerijen, en heeft van de werkzaamheden in den regel geen verstand. Hij heeft niet gemolken, het vee niet verzorgd, niet gemaaid, niet gehooid, niet gespit, niet gepoot, niet gezaaid, niet gewied, niet geoogst, geen slag arbeid in zijn eigendom verricht en toch..... neemt hij een groot deel van hetgeen voortgebracht is tot zich. Vindt ge dit goed? Het is altoos zoo geweest zegt ge; daargelaten, dat dit niet waar is, moet het *daarom* zoo blijven? Moet dan één persoon, of een klein getal personen het recht blijven behouden, zich de vruchten van den arbeid van anderen te kunnen toeeigenen?

Acht ge dat een goede en rechtvaardige toestand? Let wel, wij verwijten den grondeigenaren dat niet persoonlijk; zij hebben nu eenmaal wettelijk het recht om grond in eigendom te kunnen hebben; zij zouden, als ze geen grond hadden hun kapitaal beleggen in huizen, fabrieken of effecten. En ook dan zouden zij de vruchten van den arbeid van anderen tot zich kunnen trekken. Wij komen op tegen het stelsel, tegen dezen toestand; tegen de inrichting van de maatschappij, tegen de wetgeving, die

deze dingen mogelijk maakt. *En wij achten dit den wortel van het sociale kwaad, dat één klasse kan leven van den arbeid der andere, omdat zij den grond en de fabrieken in eigendom heeft.*

De behoefte aan grond is groot. De bodem is niet, als de fabrieken, willekeurig te vermeerderen en te vergrooten; wel liggen er nog duizenden Hectaren, die productief zouden kunnen worden gemaakt, maar binnen de grenzen van ons district is alle grond in cultuur.

De gegeven oppervlakte grond blijft gelijk, er kan geen H.A. grond aan worden toegevoegd.

Nu is ontegenzeggelijk de landbouw evenals de veeteelt in de laatste tien jaren vooruitgegaan. Er wordt nu meer uit den bodem gehaald dan voorheen; men besteedt meer zorg aan de zuivelproducten, let meer op de kwaliteit van het vee, tracht het ras te verbeteren, en zich door goede waar een blijvende plaats op de wereldmarkt te verzekeren. In de bouwstreken wordt intensiever gearbeid, men tracht twee vruchten te bouwen, heeft afslagen georganiseerd om betere afzet te krijgen, profiteert van de resultaten van de proefvelden, laat de jongelingschap landbouwonderwijs volgen om het bedrijf wetenschappelijker te kunnen beoefenen dan voorheen.

Maar, geef u eens goed rekenschap van het volgende. Wie profiteert feitelijk het meest en het gemakkelijkst van al deze verbeteringen? Wij ontkennen niet, dat ook de boerenstand er voordeel van heeft; maar ondervindt deze niet, dat de huren er door worden verhoogd? Dat de pachtsommen angstwekkend stijgen? En dat het ten slotte de landheeren zijn, die zich meester maken van de groote voordeelen, die een betere bebouwing van het land geeft?

Waar de behoefte aan grond toeneemt, de prijzen der producten, vergeleken met tien jaren geleden, gestegen zijn, en er meer en betere producten worden gekweekt, daar weet de grondeigenaar van al deze drie factoren gebruik te maken en drijft hij de pachten dermate op, dat ook de boeren alle reden hebben om zich tegen het kapitalistisch stelsel te verzetten. Toch doen ze het, op een enkele uitzondering na, niet. Ze zijn liberaal of clericaal . . ,. als de landheer, stemmen de candidaten, die de landheeren stemmen, en die zich schrap zullen

zetten tegen alle pogingen, om inbreuk te maken op den particulieren eigendom aan grond. Het is droevig, maar waar. Men hoort ze mopperen, als ze een plaats moeten inhuren, men hoort ze klagen, als er zooveel gulden meer per pondemaat moet worden betaald, men hoort ze angstig profeteeren, dat wie een plaats „uit de krant" zal moeten huren, er niet zal kunnen komen, men hoort ze morren over de stijgende arbeidsloonen, maar men mist onder hen den vasten wil mee te werken aan het beëindigen van de kapitalistische toestanden, de erkenning van de noodzakelijkheid van een grondige hervorming van ons eigendomsrecht, het inzicht, dat de grond, zoo min als de fabrieken voorwerp van particulieren eigendom mogen blijven, en het eigendom der maatschappij moeten worden.

Denkt u eens even in, dat de gemeenten van ons district zelve den grond, binnen hare grenzen gelegen, in eigendom hadden; dat op billijke wijze deze grond aan zooveel mogelijk personen in huur werd uitgegeven, dat de opbrengsten vloeiden in de gemeenschaps(gemeente)kassen; zou er, ook al moest deze opbrengst worden verminderd met de rente van de kapitalen, die noodig waren voor de overname door de gemeente (b.v. door een onteigeningswet) zou er, vragen wij, niet een gezonde toestand ten platten lande ontstaan? *De grond zou ophouden te zijn, wat hij thans is, beleggingsvoorwerp voor het rentezoekend kapitaal, de grond zou worden de voeder en onderhouder van zooveel mogelijk menschen; en al de verbeteringen, die zouden worden aangebracht, zouden aan de gemeenschap ten goede komen.* Dunkt u dit niet goed?

Thans heeft de grondeigenaar niet de minste risico; wel zijn in ons Burgerlijk Wetboek twee artikelen opgenomen, die bij misgewas den huurder recht geven op vermindering der huurpenningen (artt. 1628 en 1629) maar in bijna alle huurcontracten wordt uitdrukkelijk bepaald, dat deze artikelen buiten werking blijven.

Daarom stelde onze partij, de S. D. A. P., vast in 1905 o. a.:

> Uitbreiding van artt. 1628 en 1629 van het Burgerl. Wetb. in het belang van den huurder, met verbod om deze artikelen buiten werking te stellen;

recht van den vertrekkenden pachter op vergoeding wegens aan het gehuurde aangebrachte verbeteringen;
uitbreiding van het onteigeningsrecht tot het brengen van grond in handen van staat of gemeenten.

Onze partijgenooten in Het Bildt, doen met hun voorstel om f 80.000 op de begrooting te brengen tot aankoop van grond door de gemeente, een stap in de goede richting!

IV.

De gang der ontwikkeling.

Heeft in de industrie een onmiskenbare verdringing van vele kleinbedrijven plaats, in onze provincie althans neemt het kleinbedrijf in den landbouw toe. Als we de cijfers raadplegen, is deze toename van het kleinbedrijf vooral in de bouwstreken zeer sterk. Het is te verklaren.

Het is den grondeigenaren veel voordeeliger den grond bij kleinere perceelen te verhuren, dan als één geheel, als een boerderij. Los land is duur; vele kleine gardeniers *moeten* land hebben; arbeiders beproeven vaak met bovenmenschelijke inspanning gardenier te worden. De behoefte aan grond stijgt. Hiervan profiteert de grondeigenaar, door zijn eigendom in verschillende deelen te splitsen, en deze dan te verhuren. Fabelachtige sommen worden geboden! Hoe de menschen er komen, is ieder, ook hun zelf een raadsel. Toch ziet men velen van hen bij verkiezingen de zijde kiezen der .... landheeren, die zij rijk maken. Verstandige menschen toch!

V.

Nog een groote misstand.

En wat dezen misstand nog verergert is wel het feit, dat een deel van Friesland's bodem in handen is van eigenaren, die buiten de gemeente wonen. De eenige statistiek, die daarvan bestaat, is die van 1885, toen Gedeputeerde Staten reeds over deze treurige toestanden aan de regeering adresseerden, natuurlijk zonder succes. Volgens de opgave van 1885 was, wat ons district betreft, de verhouding aldus:

Gemeenten.	Oppervlakte ten name van personen in de gem. H.A.	buiten de gem. H.A.
Baarderadeel	3570	3631
Menaldumadeel . . .	3475	4246
Het Bildt	3614	3728
Franekeradeel . . .	1860	3970
Franeker	848	765
Hennaarderadeel . . .	2543	3117
Totaal . . .	15910	19457

Denkt eens over deze cijfers na. Bijna 16000 H.A. behoort aan in de gemeente, ruim 19000 H.A. aan buiten de gemeente wonende eigenaren. Zoo was de toestand in 1885. Sedert is het waarschijnlijk nog slechter geworden; van het Bildt weten we het met zekerheid.

Is dit niet een fatale toestand?

Schatten gelds worden jaarlijks door de gemeenten uitgegeven tot aanleg en onderhoud van wegen en vaarten; tot bewaking van de eigendommen, tot hunne bescherming bij brand, welke eigendommen toch behooren aan eigenaren, die zoo goed als niets in den hoofdelijken omslag betalen; de gemeentewet schrijft voor, dat op de grondbelasting voor de gebouwde eigendommen ten hoogste 40, voor de ongebouwde ten hoogste 10 opcenten kunnen worden gelegd ten behoeve der gemeenten; en wie wel eens een gemeente-begrooting inzag, weet, dat dit een onbeduidend bedrag is in vergelijking van hetgeen de ingezetenen betalen.

De heeren grondeigenaren vestigen zich in weeldeplaatsen, waar de belasting laag is, trekken jaarlijks tienduizenden uit hun eigendommen, wier waarde toeneemt door de zorgen der gemeentebesturen voor het onderhoud van wegen en vaarten en betalen in de gemeentelasten zoo goed als niets. De gemeenten zijn arm, verarmen steeds meer, de schuldenlast klimt, de hoofdelijke omslag is drukkend, de gegoeden, die maar even kunnen, trekken er uit, ... en laten de minder gefortuneerden met de berooide gemeentekassen zitten. Steeds omvangrijker wordt de taak der gemeenten, de eischen

aan de gemeentekassen te stellen stijgen, en de eene gemeente voor, de andere na is noodlijdend geworden.

Een onhoudbare toestand! Alles een noodlottig gevolg van de hoofdoorzaak van de malaise ten platten lande: *de grond eigendom van particulieren.*

VI.

Samenvatting.

Beschouwen we ten slotte een en ander in nader verband. Waar in hetgeen voorafging meer speciaal over de toestanden van de arbeidende bevolking werd geschreven, kunnen we volstaan met als onze conclusie vast te stellen:

De toestanden zijn niet zooals ze behooren, waar

2% van de bevolk. een inkom. heeft van meer dan f 4000,
10% „ „ „ „ „ „ „ f 1500—f 4000,
19% „ „ „ „ „ „ „ f 650—f 1500,
69% „ „ „ „ „ „ beneden f 650 en

waar een belangrijk deel beneden de f 9 en f 10 per week blijft;

waar in ons district ± 2500 bedeelden zijn, mede een gevolg van de geheele maatschappelijke inrichting, zoowel als van het ontbreken van een voldoende sociale wetgeving;

waar het grootste deel van de landgebruikers pachters en pachtertjes zijn, die een in de laatste jaren steeds stijgende huur aan de grondeigenaren te betalen hebben;

waar het grootste deel van den bodem in ons district zich bevindt in de handen van uitwonende eigenaren, wier eigendommen door de gemeenten worden beschermd, in waarde blijven en toenemen door het onderhoud der verkeersmiddelen;

waar de gemeenten arm zijn geworden ook doordat de grondeigenaren zoo goed als niet kunnen worden aangeslagen in de gemeentelijke belastingen en de noodzakelijke uitgaven zijn gestegen.

En daarom wenscht de S. D. A. P. een grondige hervorming: elke maatregel, die den kleinen en verdrukten ten goede komt zullen wij steunen, gelijk het werken onzer mannen in de wetgevende lichamen toont; op krachtige sociale wetgeving dringen wij aan. Maar de hoofdzaak

dienen wij nooit te vergeten: het kapitalistisch stelsel moet vallen; de grond moet onttrokken worden aan den privaten eigendom gelijk de productiemiddelen: de bron van alle voedsel moet maatschappelijk eigendom worden. Dit is ons einddoel. We zullen het bereiken. Het getal van hen, die onder de roode vaan komen wast; een hoog idealisme bezielt hen; wij trekken met onweerstaanbare kracht de duizenden tot ons.

A. VAN DER HEIDE.